Litteratur

Ny juridisk litteratur

Civilrätt

Anders Agell Äktenskap, samboende, partnerskap (3 uppl. Iustus 2004, 295 s.). Den förra utgåvan kom ut 1998 och bl.a. tillkomsten av 2003 års sambolag har föranlett stora förändringar i vissa kapitel. Även i övrigt har denna lärobok setts över.

Anderz Andersson, Lars Bejstam, Örjan Edström och *Lars Zanderin* Arbetsrätten i staten (2 uppl. Studentlitteratur 2004, 500 s.). Första upplagan kom ut 1996. Förutom rättsliga regler behandlas viktigare kollektivavtal. Myndigheternas verksamhet, den kollektiva arbetsrätten, den offentliga anställningen och arbetsmiljöfrågor behandlas i bokens fyra huvudavdelningar.

Margareta Brattström Makars pensionsrättigheter (Iustus 2004, 346 s.). Akademisk avhandling angående behandling av allmän pension, tjänstepension, privat pensionsförsäkring och individuellt pensionssparande vid upplösning av äktenskap. Boken innehåller också en europeisk utblick och avslutas med en rättspolitisk diskussion.

Adam Diamant Revisors oberoende. Om den svenska oberoenderegleringens utveckling, dess funktion och konstruktion (Iustus 2004, 434 s.). Akademisk avhandling som bl.a. belyser vilka revisionens intressenter är, på vilket sätt oberoendet skall säkra revisionens funktion och vilket innehåll begreppet revisionsverksamhet har. Resultatet av studien konkretiseras genom att slutsatserna tillämpas på revisorers rådgivning till sin klient inom områdena bokföring, redovisning och beskattning.

Per Ellsberger Pantlån. Om ränta och värdepappersrättsliga konflikter i pantbankernas kreditgivning (Jure 2004, 543 s.). Akademisk avhandling som i tre ”block” beskriver rättsutvecklingen, möjligheterna att avtala om ränta och pantsedlarnas rättsliga ställning.

Ersättning vid personskada. Okt 2004. Red. Frida Engvall (IFU 2004, 547 s.). Handbok i personskadereglering. Förutom utredning och själva skadeståndsberäkningen behandlar boken också samordningsförmånerna. Vidare berörs kortfattat ersättning på grund av liv-, olycksfalls- och sjukförsäkring.

Genomförande av tjänstepensionsdirektivet. Delbetänkande av Försäkringsföretagsutredningen (SOU 2004:101, 360 s.).

Lönegarantiförsäkring — en partsfråga. Betänkande av Utredningen om en förändrad modell för lönegarantins finansiering (SOU 2004:93, 142 s.).

Per Jonas Nordell Marknadsrätten. En introduktion (3 uppl. Norstedts 2004, 132 s.). Uppdatering med hänsyn till bl.a. ändringar i konkurrenslagen har gjorts av denna lärobok.

Rolf Skog och *Johan Danelius* Ekonomiska brott i aktiebolag. Revisorns handlingsplikt enligt ABL (2 uppl. FAR 2004, 87 s.). Bok om revisorers skyldighet att agera vid misstanke om brott m.m.

Maria Steinberg Skyddsombud i allas intresse — en rättsvetenskaplig studie (Norstedts 2004, 378 s.). Akademisk avhandling med en undersökning av skyddsombuds stoppningsrätt och rätt att vända sig till arbetsgivare och tillsynsmyndighet. Boken redovisar först

institutets rättsliga uppkomst och utveckling. Därefter behandlas stoppningsrätten enligt 6 kap. 7 § arbetsmiljölagen och hänvändelseordningen enligt 6 a § i samma kapitel. Sist följer en analys av frågorna.

Sören Öman Anställningsskyddspraxis (2 uppl. Norstedts 2004, 481 s.). Mer än 1 400 avgöranden av främst Arbetsdomstolen omfattas. Materialet är strukturerat i huvudsak efter anställningsskyddslagens disposition. Ur rättsfallen återges centrala uttalanden som ger uttryck för rättsläget.

Straffrätt

Helena du Rées Miljöbrott, myndighet och marknad. En studie om miljöstraffrätt och allmänprevention (Kriminologiska institutionen vid Stockholms universitet 2004, 259 s.). Akademisk avhandling som syftar till att studera straffrättens roll när det gäller kontroll av miljöfarlig ekonomisk verksamhet. Underlaget för studien är information som insamlats från tillsynsmyndigheter, polis och åklagare samt från statliga och privata organ. Slutsatsen är att miljöstraffrätt antagligen är det bästa motmedlet beträffande de företag m.m. som har mest att förlora på sitt rykte.

Processrätt

Max Fredriksson och *Ulf Malm* Brottsoffrens rättigheter i brottmålsprocessen (3 uppl. Norstedts 2004, 148 s.). Utgåvan innebär en utvidgning jämfört med tidigare, bl.a. i fråga om brottsförebyggande arbete och internationella rättigheter.

Peter Fitger Lagen om domstolsärenden. En kommentar (2 uppl. Norstedts 2004, 394 s.). Sedan den första upplagan (1996) har vissa ärenden flyttats från tingsrätterna medan andra har tillförts där. Efter ärendelagens tillkomst har också rättspraxis och litteratur tillkommit som belyser olika frågor.

Finn Madsen Commercial arbitration in Sweden. A commentary on the arbitration act (1999:116) and the rules of the Arbitration institute of the Stockholm Chamber of commerce (Jure 2004, 437 s.). Redovisning av skiljdedomslagstiftning och –praxis i Sverige, inbegripet Skiljedomsinstitutets regler och praxis. Boken beaktar utvecklingen efter införandet av 1999 års lag.

Offentlig rätt

K-märkt. Förslag till förbättrat skydd för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Slutbetänkande av Kulturbebyggelseutredningen (SOU 2004:95, 433 s.).

Konstitutionell demokrati. Red. Eivind Smith och Olof Petersson (SNS 2004, 232 s.). I boken finns bidrag om grundlagens betydelse som rättsligt styrmedel för demokratins genomslag. Den behandlar grundlagens och Europakonventionens tillämpning i rättspraxis, finansmakts- och normgivningsmaktsregleringen samt det rättsliga ansvaret för riksdagsledamöter och statsråd och lagprövning.

Olof Petersson m.fl. Demokratins grundlag (SNS 2004, 161 s.) Sammanfattning av forskningsprojekt om den svenska grundlagen i rättsvetenskapligt, statsvetenskapligt och ekonomiskt perspektiv.

Roger Petersson och *Klas Reinholdsson* Personuppgiftslagen i praktiken (3 uppl. Norstedts 2004, 228 s.). Vägledning till den nya lagen. Den nya upplagan beaktar lagändringar samt domstolsavgöranden vilka avser tolkningen av lagen och EG-rätten.

Richard Sahlin Diskrimineringsskydd för personer med funktionshinder inom utbildningsområdet. En offentligrättslig studie (Jure 2004, 441 s.). Akademisk av-

handling om i vilken utsträckning lagstiftaren tillförsäkrar personer med funktionshinder ett fullgott diskrimineringsskydd inom utbildningsområdet. Förf. undersöker normativa instrument som utfärdats av FN, Unseco, Europarådet och EU samt Sverige och USA. Fokus läggs på den svenska rätten.

Trafikförfattningar 2004 (NTF Konsult 2004, 989 s.).

Århuskonventionen (Ds 2004: 29, 262 s.). Förslag till bl.a. en ny lag om miljöinformation och ändringar i miljöbalken.

Skatterätt

Byggentreprenadavdrag samt omvänd skattskyldighet (moms) (Ds 2004:43, 337 s.).

Utländsk och internationell rätt

Lea Hatzidaki-Dahlström EU:s internationella privat- och processrätt. Den femte friheten (2 uppl. Studentlitteratur 2004, 154 s.). Sedan den första upplagan (1998) har EG-rätten genomgått ändringar som bl.a. innebär ett ökat inslag av överstatlighet.

Stefan Melin Barnkonventionen i svensk rätt. Principer & regler i urval (Thomson Fakta 2004, 44 s.). Principerna om barnets bästa och barnets rätt att komma till tals är centrala i denna redovisning av hur svensk rätt förhåller sig till barnkonventionens artiklar.

Gustaf Lind The revival of chapter VIII of the UN charter. Regional organisations and collective security (Stockholms universitet 2004, 341 s.). Akademisk avhandling om regionala sammanslutningars roll och funktion för kollektiv säkerhet. Två utvecklingslinjer behandlas: dels en extensiv tillämpning av kapitel VIII i FN-stadgan, dels en urholkning av dettas regel att sådana sammanslutningar har företräde framför säkerhetsrådet vid fredligt lösande av tvister.

Jan Ramberg och *Johnny Herre* Internationella köplagen (CISG). En kommentar (2 uppl. Norstedts 2004, 919 s.). ”Gul” kommentar vars nya upplaga föranletts av många nya rättsfall och ny litteratur. Härtill har kommit uttalanden från CISG:s råd och UNCITRAL-rapporter.

Allmän och blandad juridik

Göran Ewerlöf, Tor Sverne och *Anna Singer* Barnets bästa. Om föräldrars och samhällets ansvar (5 uppl. Norstedts 2004, 238 s.). Utgåvan har ombesörjts av Anna Singer. Kapitlen om assisterad befruktning och det ofödda barnets rätt har skrivits om. Regeländringar angående assisterad befruktning och socialtjänstens ansvar för barn har beaktats.

Bertil Oppenheimer, Gunnar Blomberg, Peter Persson och *Jonas Reiner* Företaget i kris. Vad en styrelseledamot, aktieägare, advokat och revisor bör tänka på (3 uppl. Jure 2004, 437 s.). I den nya upplagan har lagändringar och nya rättsfall beaktats.

En samlad järnvägslagstiftning. Järnvägsutredningens slutbetänkande (SOU 2004:92, 347 s.).

Mauro Zamboni The policy of law. A legal theoretical framework (Stockholms universitet 2004, 313 s.). Akademisk avhandling som syftar till att, utifrån ett normativt synsätt, beskriva ett område där politik blir juridik, rättspolitiken. Först behandlas förhållandet mellan juridik och politik i den allmänna rättsläran. Sedan fokuseras på lagstiftningsprocessen. Till slut undersöks hur studier av rättspolitik kan inordnas i den allmänna rättsläran.

Göran Regner

GÖRAN INGER. Vanfrejd. Från infamia till förlust av medborgerligt förtroende, Uppsala, 2001.

Förlust av ära och heder — ett socialt trauma.

Under de senaste åren har den offentliga debatten i vårt land i oroväckande grad rört sig om skandaler i bank- och företagarvärlden: hisnande spekulationer med människors besparingar, bonusavtal som framstått som hutlösa, ett och annat regelrätt bedrägeri. Dagspressen och andra massmedia talar om personers kapital av tillit som urholkats, om företagare och styrelser som inte längre åtnjuter allmänt förtroende. Enstaka uppretade skribenter har till och med pläderat för att namn och fotografier på de anklagade bör publiceras, för att riktigt peka ut dem som i en viss mening förlorat medborgerligt förtroende. Den eventuella domen i rättssalen anses inte nog — någonstans i debattens hetta lurar tanken på den offentliga skammen som ett extra straff, i praktiken kanske mer kännbart för individen än den rättsliga påföljden. Ära och heder, att kunna gå med högburet huvud i offentligheten, att räknas som en människa med gott omdöme — detta är uppenbarligen fortfarande centrala kategorier i vårt samhälle.

Ära och heder, tillit och förtroende är också begrepp som inte minst historiker, rättshistoriker och antropologer använt för att förstå hur samhällen under förgången tid fungerat, hur deras värdehierarkier sett ut. När den nordiska historikermiljön under senare år fokuserat rättspraxis under tidigmodern tid har till exempel både våldsbrott, verbala förolämpningar och sexualförbrytelser diskuterats i termer av brott mot äran.[1] Den norske historikern Erling Sandmo har fört intressanta resonemang om innebörden av begreppet ära och betonat hur ordet etymologiskt hänger samman med ”ärlig”; en man med ära sade sanningen, var pålitlig och åtnjöt förtroende i samhället. Han hade ”tillhörighet” och var att räkna med då det gällde att vittna och besluta om kollektiva angelägenheter.[2] Svenska historiker som Marie Lindstedt Cronberg eller Solveig Fagerlund har diskuterat ära och heder med tanke på skillnaderna mellan könen. De har visat hur kvinnans ära ofta var förknippad med hennes sexuella beteenden. En kvinna var ärbar, ärlig och att lita på ifall hon endast hade sexuellt umgänge inom äktenskapet. Mannens ära gällde däremot i högre grad hans uppgifter i samhället. Men också kvinnans ära kunde hänga på om hon skötte sin ekonomi väl eller var duglig i sina arbetsuppgifter i eller utanför hemmet.[3]

Äran är emellertid inte endast ett begrepp som synliggör mekanismer i det äldre samhället — antingen det varit fråga om antikens, medeltidens eller 1600-talets. Det har jag redan antytt med mina exempel från nutidens ekonomiska sfär. I dagens mångkulturella miljöer dyker ord som ära och heder dessutom upp på ett nytt sätt. Är det över huvud taget begripligt att man begår mord, berövar en annan människa hennes liv, för att

[1] För en syntes över forskningsläget i Norden se Eva Österberg-Sölvi Baude Sogner (eds) People Meet the Law, Oslo 2000.

[2] Erling Sandmo, Voldsamfunnets undergang. Oslo 1999.

[3] Marie Lindstedt Cronberg, Synd och skam. Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880. Lund 1997; Solveig Fagerlund, Handel och vandel. Vardagslivets sociala struktur ur ett kvinnoperspektiv. Helsingborg ca 1680–1709, Lund 2002, s. 124 ff.

värna sin familjs ”heder”, eller är det enbart en myt? Slåss kriminella om ära och heder, och vad betyder begreppen i så fall för dem som redan står utanför samhället? Vad är det som sist och slutligen gör att vissa personer anses mer pålitliga och behandlas med större respekt än andra i samhället?

Göran Inger ställer visserligen inte sina frågor på det viset, när han skriver sin bok om vanfrejd. Han anknyter inte heller till det stora historiska forskningsläget kring ära i samband med tolkningen av rättsprotokollen från tidigmodern tid. Genus är ingen central kategori i hans analyser, även om skillnaderna mellan män och kvinnor skymtar då och då. Men han gör å andra sidan det som ingen annan har gjort tidigare. I själva verket lägger han en solid grund för kommande mångvetenskapliga kombinationer genom sitt stora arbete om ärelöshetens betingelser under många hundra år. Han går igenom lagar, politiska debatter, rättssystem och doktriner med relevans för temat om förlusten av medborgerligt förtroende genom tiderna. Men han gör också nedslag i tänkeböcker och domstolsprotokoll för att skaffa sig en bild av hur ofta straff som fredlöshet eller sådana påföljder som ansetts medföra ärelöshet, till exempel stympning eller brännmärkning, faktiskt utmätts i äldre tid. På motsvarande sätt diskuterar han siffrorna över dem som under 1800- och 1900-talen förlorat ”medborgerligt förtroende”. Det innebar bland annat förlusten av tjänst och rätten att rösta och delta i kommunala angelägenheter. Inger kan visa hur landsförvisning under 1500- och 1600-talen kom att användas inte bara som straff för grova stölder, utan också riktades mot politiska och religiösa meningsmotståndare. De politiska konjunkturerna slår igenom också under andra perioder; i slutet av 1800-talet vände sig samhällets rädsla i hög grad mot lösdriveri och dryckenskap, och förlust av medborgerligt förtroende drabbade till exempel år 1868 2 601 personer, år 1870 1676 personer i riket. In på 1900-talet minskade antalet, och påföljden gällde nu mest tjuvar. Förlusten av medborgerligt förtroende var i modern tid ofta tidsbegränsad.

Det är alltså en imponerande satsning som Göran Inger genomför, både genom undersökningens väsentliga tematik och dess kronologiska djup. Till detta kommer att han med sin breda lärdom förmår att också göra komparativa iakttagelser om ärelösheten och skamstraffen i framför allt Rom, Tyskland och Frankrike.

Inger följer sålunda infamiainstitutet i såväl den romerska rätten som den kanoniska rätten. Han finner på det hela taget stora likheter mellan den kontinentala rätten och den svenska. Trådarna dras från medeltiden och fram till förlusten av medborgerligt förtroende i Sverige, kodifierad som straffpåföljd 1864 men avskaffad 1937. I äldre tider användes andra ord och begrepp med likartad innebörd av att vara utesluten ur det egna samhället, till exempel fredlös eller biltog. Termen vanfrejd infördes i 1734 års lag, som innehöll påfallande många bestämmelser om olika grader av ärelöshet. Gustav III:s straffrättsreformer 1778–79 avskaffade dock ärelösheten som påföljd vid flera brott, och 1800-talets rättspolitiska debatter lade så småningom grunden för lagförändringen 1937.

Göran Inger arbetar som sagt på bred front, i rum och tid. Detta har som naturlig konsekvens att han inte dröjer lika länge och nyanserat vid alla aspekter och perioder. Stundom har arbetet en översiktlig karaktär. I andra partier

ligger guldkornen av fördjupande reflektioner eller konkreta exempel tätare i strömmen. Viktiga är till exempel Ingers påpekanden om hur förlusten av heder eller förtroende också i det medeltida samhället kunde vara både total och partiell. Om man i det kristnade Europa under medeltiden begick ett allvarligt brott, uteslöts man ur den kyrkliga gemenskapen som straff. Men man kunde i värsta fall även drabbas av den världsliga motsvarigheten, dvs. fredlöshet som medförde att man blev rättslös. Inte ens under medeltiden var dock, framhåller Inger, fullständig fredlöshet särskilt vanlig i ett land som Sverige; tvärtom gällde fredlösheten ofta enbart lokalt. Det fanns alltså grader i helvetet till och med i fråga om en så skenbart absolut kategori som utstötthet. Iakttagelsen är intressant bland annat i förhållande till den dikotomi som ibland diskuterats i historisk forskning, mellan sådana straff vilkas mening egentligen var att återintegrera brottslingen i samhället, och dem som syftade till att totalt stöta bort förbrytaren.[4] En annan djupdykning gör författaren i de straffrättsliga och sociala diskussionerna under 1800-talet, då liberala krafter utmanade de traditionella idéerna om straffens avskräckande verkan. Följer man Ingers analys av 1800-talsdebatten, slås man också av hur medvetna som flera social- och rättspolitiska debattörer var om just den känsliga balansgången mellan det ”rätta” och det ”orätta” måttet av skam i straffen. Ett visst mått av skam kunde antingen fungera avskräckande för framtiden eller ses som rätt i förhållande till allmänna värderingar. En orimligt stor offentlig skam kunde å andra sidan knäcka brottslingen och för alltid förhindra hans/hennes återkomst som vanlig medborgare i samhället. Ett argument för att avskaffa förlust av medborgerligt förtroende som påföljd år 1937 var också just detta: den som drabbats av straffet, hade svårt att sedan åter få arbete och upptas i ett socialt sammanhang.

Mest tankeväckande har det dock, enligt min mening, varit att genom Ingers säkra analys kunna konstatera den kontinuitet som trots allt funnits över seklen i samhällets syn på de omständigheter som medfört förlusten av ära och värdighet, respektive medborgerligt förtroende. Hela tiden har det rört sig dels om vad man uppfattat som *vissa gruppers mer eller mindre medfödda egenskaper*, dels om *individers gärningar*. Visserligen ändrar sig bestämmelserna om vilka medfödda egenskaper som kunde medföra förlust av ära och social tillhörighet. Trälar saknade ära men försvann som kategori under medeltidens lopp. Utomäktenskapliga barn — särskilt sådana som fötts i vissa förbjudna led — levde utan fullständiga rättigheter under medeltiden och långt in i tidigmodern tid, men reglerna luckrades dock upp efter hand. Å andra sidan tillfördes under 1500- och 1600-talen nya grupper i katalogen över dem som inte hade riktiga medborgerliga rättigheter: tattare, zigenare, judar, katoliker. Det skulle dröja beklämmande länge innan dessa grupper integrerades i det svenska rättsystemet och samhället på ett rättvist sätt. Men då det gäller de gärningar som människor begått och som berövat dem äran, råder en nästan märklig kontinuitet från medeltid till 1800- och 1900-tal. Djupast sett handlar det i regel om att människor antingen saknat stadigt arbete, svirat och drivit omkring, eller om att de begått brott som haft med tjuveri, bedrägeri, förräderi eller grova våldsbrott att göra. Särskilt för

[4] Se t.ex. Eva Österberg, Folk förr. Historiska essäer. Stockholm 1995, s. 142 ff.

kvinnor tillkom sexualförbrytelser, i äldre tid kanske främst äktenskapsbrott, i modern tid prostitution. Det är resultat som hjälper oss att tydliggöra motbilden, dvs. idealbilden för en ärans man eller kvinna i det svenska samhället långt fram i tiden: den bofasta individen med stabilt arbete och stabil heterosexuell relation, ärlig och pålitlig, trofast i kärlek och hederlig med pengar och egendom.

Göran Inger har varit banbrytande som rättshistoriker genom sina studier av processrätt, rättssystem och rättsliga institut i Sverige över lång tid, alltid förankrade i djupa komparativa insikter. Hans arbeten har använts inte bara av rättshistoriker utan också av en rad historiker och andra samhälls- och kulturforskare. Inte minst under de senaste decennierna har vi alla upptäckt rättsmaterialets rika potential för att belysa kriminalitet och social kontroll i forna tider, men även vardagsliv och värderingar.

Det är därför storartat att Göran Inger ännu en gång tagit upp ett ämne med sådan betydelse och sprängkraft för flera discipliner. Ett ämne som ligger centralt också i dagsaktuella debatter. Sist och slutligen kommer vi aldrig förbi frågorna om vad som ger respekt, värdighet och heder i de sociala kraftfält där människor formar sina liv. Vi måste alltid bära med oss dilemmat hur ett samhälle bör agera för att ta ställning när människor kastar bort sitt kapital av allmänt förtroende genom bedrägerier, brutalitet eller brott mot de mänskliga rättigheterna. Inte minst som en studie av samhällets underliggande värdesystem är boken om vanfrejd ett viktigt arbete.

Eva Österberg